

Decret de Nova Planta: canvis en la relació Església-Estat

JOAN BADA ELIAS
Professor titular d'història
Universitat de Barcelona
jbada@ub.edu

RESUM: DECRET DE NOVA PLANTA: CANVIS EN LA RELACIÓ ESSLÉSIA - ESTAT

El Decret de Nova Planta va comportar una sèrie de canvis de major o menor importància. El decret va afectar també les relacions de la nova dinastia amb l'Església catòlica i les seves institucions. Va afectar de manera evident les relacions frontereres entre diòcesis i va establir els fonaments per al futur. En aquest sentit, la geografia eclesiàstica de la Ribagorça ha estat dominada per la relació entre els bisbats de Barbastre i de Lleida.

PARAULES CLAU: Decret de Nova Planta, Ribagorça, Barbastre, Església catòlica, Estat, Concili.

RESUMEN: DECRETO DE NUEVA PLANTA: CAMBIOS EN LA RELACIÓN IGLESIA - ESTADO

El Decreto de Nueva Planta conlevó una serie de cambios de mayor o menor importancia. El decreto afectó también las relaciones de la nueva dinastía con la Iglesia católica y sus instituciones. Éste afectó de manera evidente las relaciones fronterizas entre diócesis y estableció las bases para el futuro. En este sentido, la geografía eclesiástica de la Ribagorza ha estado dominada por la relación entre los obispados de Barbastro y Lleida.

PALABRAS CLAVE: Decreto de Nueva Planta, Ribagorza, Barbastro, Iglesia católica, Estado, Concilio.

ABSTRACT: DECREE OF 'NUEVA PLANTA': CHANGES IN THE RELATION CHURCH - STATE

The Decree of 'Nueva Planta' carried a series of changes of major or minor importance. The decree also affected the relations of the new dynasty with the Catholic Church and its institutions. That clearly affected the frontier relations between dioceses and established the way for the future. In this respect, the ecclesiastic geography of the Ribagorza has been dominated by the relation between the bishoprics of Barbastro and Lleida.

KEY WORDS: Decree of 'Nueva Planta', Ribagorza, Barbastro, Catholic Church, State, Council.

INTRODUCCIÓ

El Decret de Nova Planta va comportar una sèrie de canvis de major o menor importància. El decret va afectar també les relacions de la nova dinastia amb l'Església catòlica i les seves institucions.

El sistema relacional entre l'autoritat religiosa i la monarquia, en l'etapa dels Àustries, sol ser anomenada de cesaropapista: el cèsar (cap polític) interfereix en l'acció del papa (cap religiós) a l'estil, d'aquí ve el nom, dels antics emperadors de Bizanci, seguidors en bona part del pensament dels primers emperadors cristians, sobretot de Teodosi el Gran (379-395), que en plena campanya arriana va assumir la religió catòlica com a religió oficial de l'Imperi.

L'exemple més clar d'aquest cesaropapisme és Felip II (1556-1598): l'aplicació del Concili de Trento va passar sempre per les seves mans i va desautoritzar qualsevol llibertat que el món eclesiàstic volgués tenir en front d'ell, i va arribar fins i tot a manar que els preveres en el ministeri del confessionari fessin cas omís de la butlla *In coena Domini* novament proclamada per Pius V (1565) en el context de la reforma tridentina.¹

Els Àustries menors van seguir el mateix comportament, tot i que llur pes polític força debilitat posava també en crisi el seu intervencionisme en el camp de l'acció religiosa i social.

Val a dir que un dels aspectes més importants, donada la crisi econòmica permanent de la Corona era l'aportació pecuniària que l'estament eclesiàstic feia a la Corona. En el transcurs del temps podem, en certa manera, situar la primera aportació en iniciar-se la guerra contra el regne de Granada, per a la qual es va demanar el privilegi de la croada i la concessió de la seva almoïna, que va perdurar a Espanya pràcticament fins després del Concili Vaticà II (1962-1965). S'hi anaren afegint altres subsidis, com la quarta (1560) i l'*excusado* (1571) pactats entre el monarca i el papa, però pagats pels diversos components de l'estament eclesiàstic, que també havien de contribuir juntament amb els altres elements² a contribucions especials. No

1. Vegeu BADA Joan, *Situació religiosa de Barcelona en el segle XVI*, Ed. Balmes - Facultat de Teologia de Barcelona, Barcelona, 1970, pp.241-251: l'enfrontament de les diverses institucions ciutadanes de Barcelona per l'aplicació de la butlla.
2. Vegeu FERRO Víctor, *El Dret Públic Català. Les Institucions de Catalunya fins el Decret de*

cal dir que el seu repartiment era moltes vegades difícil de fer. Els Concilis Provincials de la Tarraconense, a la qual pertanyia una part de la Ribagorça en aquella etapa -la corresponent al bisbat de Lleida-, hi dedicaven bona part de les seves sessions, ja que tothom qui podia al·legava estar exempt d'aquells pagaments.

Amb el canvi de dinastia, la borbònica per l'austríaca, les bases ideològiques canviaren. La Declaració del Clergat Gal·licà (19 de març de 1682), proclamava la independència absoluta del monarca francès enfront de l'autoritat papal pel que feia referència als assumptes civils; deia així:

"(...) a l'apòstol Pere i als seus successors, vicaris de Crist, i a la mateixa Església fou lliurada per Déu la potestat sobre les coses espirituals, que pertanyen a l'eterna salvació, però no de les civils i temporals; per això els reis no estan subjectes en les coses temporals a cap potestat eclesiàstica, ni poden ser deposats directament o indirectament, ni els seus súbdits alliberats de la fidelitat i obediència degudes; així es dedueix de la paraula de Déu, de la tradició dels Pares i dels exemples dels sants".³

L'acció de Lluís XIV (1661-1715) es va moure constantment amb aquests paràmetres fins que, precisament, les aliances necessàries per a poder garantir la successió de Felip d'Anjou al tron d'Espanya van motivar una actitud menys dura. L'equip de persones que van agrupar-se entorn del nou monarca espanyol estaven marcades per aquesta experiència.

LA NOVA CREACIÓ DEL BISBAT DE BARBASTRE

Abans d'entrar en el tema cal recordar la història del bisbat de Barbastre, que ocuparia bona part de la Ribagorça en el moment de la seva constitució.

La geografia eclesiàstica de la Ribagorça ha estat dominada per la relació entre els bisbats de Barbastre i de Lleida. Santos Lalueza⁴ assenyala tres pe-

Nova Planta, Eumo, Vic, 1987, p.43. La "quarta" feia referència a la quarta part de les rendes eclesiàstiques, i l'*excusado*, concedida per Pius V, era el delme de la millor casa de cada parròquia.

3. Vegeu BOSSUET Jacques Bégnine, *Sermons i discursos*, Ed. Proa, Clàssics del Cristianisme, Barcelona, 1993, vol. 39, p.18, nota 7.
4. LALUEZA Santos, "Barbastro", dins *Diccionario de Historia Eclesiástica de España*, Instituto Enrique Flórez, Madrid, 1972, vol. I, pp.183-187.

ríodes: des de la fundació fins a la primera extinció (1100-1143), el segon des de la nova creació fins a la segona supressió (1571-1851) i el tercer, ja en el període contemporani de la història, que s'inicia l'any 1855 i que s'allarga fins a un quart període, que s'iniciaria el 1993, any en el qual s'ajunten al bisbat de Barbastre cent onze parròquies del bisbat de Lleida i s'afegeix Montsó a la seva titularitat. Em fixaré doncs, en el segon període.

La iniciativa, com corresponia en aquell temps, parteix de la monarquia, en concret de Carles I, però sobretot del seu fill i successor, Felip II, en el context de la contrareforma endegada per aquest monarca, a qui preocupaven dos temes: la presència de moriscos al regne de València i la possible penetració de calvinistes hugonots procedents de França.⁵ Fruit de la primera preocupació foren els bisbats d'Oriola (1564) i Terol (1577), també la desmembració del bisbat de Sogorb i del bisbat d'Albarrasí (1577); conseqüència de la segona, la restauració de la seu de Barbastre (1571), que en períodes anteriors ja havia estat reclamada, així com el bisbat de Jaca (1571); ambdues quedaven situades a la província eclesiàstica de Saragossa.

La diòcesi es constituí amb parròquies dels bisbats d'Osca i de Lleida com també amb les que pertanyien a l'abadia *nullius* de Sant Victorià.⁶

La geografia eclesiàstica d'aquesta zona va tenir un nou sotrac en fer-se la divisió provincial del territori de l'estat Espanyol, en el primer terç del segle XIX. Els termes no respectaren en absolut les antigues demarcacions dels bisbats. A partir d'aquell moment la voluntat de l'Estat seria fer coincidir els límits diocesans amb els límits estatals: queda clar en el concordat de 1851 i posteriorment en el de 1953, que en aquest aspecte concret, ratifica acords de l'anterior, que no havien estat duts a terme. En alguns casos es va

5. Segons William Monter, el que preocupava era el tràfic de cavalls i armes. L'any 1568 els inquisidors de Saragossa van descobrir que a la fira de sant Bartomeu, a Barbastre, s'havien venut a francesos més de 500 cavalls. Vegeu MONTER William, *La otra Inquisición*, Crítica, Barcelona, 1992, pp.110-112.
6. Sant Victorià d'Assan, abadia benedictina, amb una dotzena de monjos en el moment de ser annexionada al bisbat de Barbastre, i que exercia jurisdicció sobre 45 llocs habitats amb 855 veïns; en depenien els priorats d'Ovarra, Taverna, Sant Just i Pastor d'Orema, Barbastre, Graus i Torredelisa i els priorats claustrals de Santa Justa, Sant Llorenç i Arasan; formava part de la Congregació Claustral Tarraconense i Cesaaraugustana i fou suprimit a l'exclaustració i desamortització de 1835. Vegeu DURAN Antoni, "San Victorian de Asán", a *Diccionario de Historia Eclesiástica de España*, Instituto Enrique Flórez, Madrid, 1973, vol. III, p.1660

dur a terme, però en d'altres no es va fer fins més tard: l'any 1993, és a dir, quaranta anys després del concordat franquista va presentar-se com un tema d'urgència pastoral fer nàixer el bisbat de Barbastre-Montsó amb el traspàs de cent onze parròquies, que fins aleshores pertanyien a Lleida. No eren "temes d'urgència pastoral", ni ho han estat considerats fins ara, situacions com la del santuari de la Verge de Guadalupe, patrona d'Extremadura, però que pertany a la diòcesi de Toledo, o que els tres bisbats d'Euskadi no formin una província eclesiàstica, sinó que pertanyin a dues províncies (Burgos i Pamplona). Sens dubte va pesar molt en aquesta "urgència" que el president de la Conferència Episcopal Espanyola fos l'arquebisbe metropolità de Saragossa i que el vicepresident fos un aragonès, que avui és encara arquebisbe de Pamplona.

UN IDEÒLEG DE LA NOVA MONARQUIA: MELCHOR DE MACANAZ (1670-1760)

Melchor de Macanaz va ser un dels homes importants en els primers anys de la monarquia borbònica com a home de confiança de Felip V. Tot i que havia ocupat càrrecs durant el regnat de Carles II, s'arreglerà de bon començament entre els partidaris de Felip V (1700), a qui acompanyà a la campanya contra Portugal, guanyant-se així la seva confiança de manera que en acabar la campanya fou promogut a secretari del monarca (1704) i enviat tot seguit a Aragó, com a assessor "universal" del nou virrei, comte de San Esteban de Gormaz. Intervingué en els fets de maig de 1705 aconseguint la salvació de bona part de l'exèrcit francès i dels seus generals. Tenia fama de ser un bon estratega, malgrat que era fonamentalment un home de lleis; Felip V li ordena que l'acompanyés a la campanya contra Catalunya per a superar els defectes en el setge de Montjuïc i de Barcelona (1706). Macanaz quedà vinculat a la Guerra de Successió i, primer, fou l'encarregat d'abolir les lleis del regne de València, un cop rendida la seva capital (20 de juny de 1707) i, posteriorment, ocupà la Intendència d'Aragó amb la finalitat de garantir els recursos a l'exèrcit del rei en la continuació de la guerra i d'implantar el nou règim, un cop guanyada la batalla de Villaviciosa. Mentre durà el Congrés d'Utrecht assumí simultàniament també la Superintendència d'Hisenda, substituint el duc de Berwick. En plantejar-se la possibilitat d'un concordat amb Roma, Felip V li confià les gestions i com a fruit nasqué l'anomenat *Pedimento Fiscal*, fet públic en data del 19 de setembre de 1713, quan Macanaz

ocupava ja el càrrec de Fiscal General i que responia a una petició de Felip V cursada al Consell de Castella el dia 8 de juliol del mateix any. Aquest seria el moment més destacat del poder del fill d'Hellín, però també l'origen de la seva desgràcia, que el portaria a ser processat per la Inquisició, la mateixa a la qual ell havia intentat reduir el poder, i a ser exiliat a França (1718). Tot i això tenia la consideració de bon informador per a la cort de Madrid, des de Lieja i París, on passà una part del seu exili. Aquest acabà amb una ordre de Ferran VI, successor de Felip, suggerida pels nous homes forts de la monarquia, Carvajal i Ensenada, de retornar a Espanya (1748); però que, arrestat a Vitòria (3 de maig de 1748), fou portat pres al castell de San Antón (A Coruña). A la mort de Ferran VI, un dels primers actes de la regent de Carles III, Isabel de Farnesio, fou aixecar-li la presó i confinar-lo a Hellín (regne de Múrcia), la seva pàtria natal, on morí poc després als noranta-un anys (2 de novembre de 1748).

Aquesta vida tan intensa i moguda no l'apartà mai de l'estudi i són nombroses les seves obres sobre diversos aspectes del dret, tant teòrics com pràctics. Superen el centenar els manuscrits conservats, reconeguts i catalogats.⁷ En ordre a la meua comunicació cal destacar el *Pedimento* (19 de setembre de 1713) que formula el projecte de com s'havien d'organitzar les relacions entre la nova dinastia i l'Església catòlica. Un document que consta de tres grups de propostes referents a les relacions econòmiques, a qüestions de jurisdiccions i als religiosos, amb un breu apèndix referent al clergat secular amb una única prescripció, la de suprimir els anomenats "drets d'estola" referents als aranzels dineraris que havien de pagar els fidels en la recepció d'alguns sagraments i altres cerimònies com els enterraments (article 55).

L'article segon estableix el principi fonamental de dret: en matèries de fe i de religió cal seguir "*ciegamente*" la doctrina de l'Església, cànons i concilis, però en el govern temporal cada sobirà en els seus regnes ha de seguir les "lleis municipals" i les lleis del Regne. A partir d'aquí es presenta el pla global, que no va arribar a executar-se a causa de la canviant situació política del seu autor, però que va ser l'inspirador de bona part de la legislació dictaminada per les corts de Cadis i posteriorment pels moviments liberals

7. MALDONADO MACANAZ Joaquín, *Melchor de Macanaz. Testamento Político. Pedimento Fiscal*, Instituto de Estudios Políticos, Madrid, 1972.

de la monarquia espanyola de 1820, 1835 i 1855. Normalment l'argumentació contra la pràctica que vol reformar-se es busca en els propis decrets pontificis i cànons conciliaris.

En l'aspecte econòmic, el *Pedimento* aconsellava la reducció de la intervenció romana a fi i efecte d'evitar el drenatge de moneda vers Roma. Aquesta reducció afectava la provisió de beneficis, les coadjutories amb dret de successió, les dispenses matrimonials, a l'assignació de pensions sobre dignitats i beneficis a persones estrangeres, residents fora d'Espanya, els espolis i les vacants. També afectava el comportament de l'Església espanyola, en concret reduint l'exempció d'impostos i la reducció de la compra de béns immobles, que a partir d'aquell moment quedaven amortitzats i deixaven de formar part del moviment econòmic, que calia promoure. A l'article 43 es recordava al rei que tenia dret als repartiments generals, que també afectaven l'estament eclesiàstic "a proporció de les seves forces i amb la moderació que ha de tenir l'Estat", però que si la necessitat urgia podia també fer servir part de la plata que tinguessin les esglésies.⁸

En el camp de les jurisdiccions, les propostes de Macanaz eren: suprimir la Rota de la nunciatura de Madrid⁹, privilegi que no tenien altres nunciatures, i que en actuar com a primera instància passava amb molta facilitat a Roma les qüestions i enfortia així l'autoritat papal així com suprimir la jurisdicció senyorial que tenien alguns bisbes i abats, que s'havia estès fins i tot a tenir "família armada". S'aconsellava també restablir la línia jurisdiccional pròpia de l'Església que presentava tres nivells: l'ordinari del lloc, l'arquebisbe metropolità i el primat d'Espanya, és a dir, l'arquebisbe de Toledo. Darrera aquesta mesura hi havia el concepte d'Església d'Estat i l'experiència del gal·licanisme francès, que amb Lluís XIV de França havia arribat a la seva més perfecta definició i pràctica. L'article 21 del *Pedimento* aconsellava que els jutges, i també els eclesiàstics, fossin naturals del regne, que tota causa incoada en tribunals del regne s'hagués de dictaminar en el mateix, i que els tribunals eclesiàstics sols podien cobrar els mateixos aranzels que cobraven els tribunals reials. En aquesta línia reduccionista estava la proposta de reducció del dret d'asil, que tenien les esglésies, i que era vista com una

8. Ídem, pp.114-115, art. 43.

9. Havia estat una concessió de Pau III a Carles I (1537).

intervenció excessiva de l'Església en l'esfera pública, sobretot en el camp de la seguretat, i com la intervenció abusiva d'una potestat aliena a la potestat del monarca, que havia de ser l'única sobre els súbdits. Per a defensar-se de les ingerències romanes, Macanaz aconsellava Felip V ampliar el camp de l'*exequàtur*, és a dir, el vist-i-plau als documents romans de qualsevol tipus per a comprovar, abans de donar-los reconeixement públic, si eren respectuosos amb les regalies dels monarques. En canvi, curiosament, el *Pedimento* no tan sols reconeixia el privilegi del fur, sinó que demanava l'ampliació del seu àmbit, -fins a aquell moment aquest àmbit només era el Principat- a tot el regne i ampliant les seves facultats al camp del contraban de tabac i de cacau principalment.¹⁰

La proposta sobre els religiosos se situa en la línia dels moviments europeus a partir del pensament que considerava els religiosos com una de les causes que frenaven, d'una banda, el creixement demogràfic i de l'altra, per les seves propietats "en mans mortes", eren considerades un llast per a l'economia. El primer punt de la proposta tenia també una certa referència a la tradició religiosa espanyola, com era la reducció dels ordes i congregacions religiosos a aquells que existien en temps de la reforma del cardenal Cisneros a cavall entre els segles XV i XVI, exceptuant-ne les fundades per súbdits dels regnes peninsulars.¹¹ Calia unir les branques calçades i les descalces en una sola i cadascun dels ordes i de les congregacions només podia tenir una casa -monestir o convent- ampliable només en el cas que la població superés els mil veïns. En un apèndix final, Macanaz reclama la reforma dels religiosos i de les religioses (article 54).

Una proposta filla de l'època de guerra era la qüestió dels bisbats vacants pels quals el *Pedimento* reclamava el dret de presentació per part del rei (article 41); intervenció que també s'aconsella aplicar als beneficiats nomenats pels enemics, és a dir, els partidaris del rei-arxiduc (article 45).

10. El Tribunal del Breu havia estat concedit pel papa Climent VII a Carles I (1525) per lluitar contra la participació d'eclesiàstics en les bandositats i la figura del "clergue bandoler"; el presidia el bisbe de Girona i el bisbe de Vic n'era el jutge d'apel·lació. Vegeu FERRO Víctor, *El Dret Públic català...*, p.133

11. En concret se citen la Companyia de Jesús i l'orde de Sant Joan de Déu, que malgrat que era d'origen portuguès l'havia fundat a Granada.

LA PRÀCTICA REGALISTA A PARTIR DE LA NOVA PLANTA (1716)

La provisió de les seus episcopals

La primera aplicació de les recomanacions de Macanaz a l'article 41, aconsellant al rei que controlés la voluntat romana de reduir el dret de presentació a les seus episcopals que exercien els reis hispànics fins a aquell moment, tingué lloc immediatament a la caiguda de Barcelona (11 de setembre de 1714), ja que els elements d'enfrontament amb Roma s'havien produït durant la guerra, sobretot a partir del reconeixement de Carles III pel papa Climent XI (1700-1721) i l'intercanvi del nunci (primer mons. Lucini, posteriorment, mons. Spina) per l'ambaixador (príncep d'Avellino), nomenats a principis de l'any 1710.

En esclatar la guerra, les vuit diòcesis del Principat estaven ocupades per tres bisbes catalans (Barcelona, Girona, Solsona), tres castellans (Lleida, Tortosa, Urgell), un aragonès i estava vacant la diòcesi de Vic; durant la guerra quedaren vacants Solsona i Tarragona. Es presentava, doncs, el problema de quin dels dos monarques exercia l'esmentat dret de presentació. Roma aplica el principi de reconèixer el dret del monarca que regnava en el territori. Els tres bisbats foren proveïts, doncs, d'acord amb les presentacions del rei-arxiduc: Manuel de Senjust a Vic (1710), Francesc Dorda a Solsona (1710) i Isidre Bertran a Tarragona (1712).

En aquells moments el bisbe de Barcelona, Benet Sala, benedictí claustral, estava empresonat a Avinyó (França) per ordre de Felip V, que l'acusava amb bona part de raó d'austriacista. En ocupar el territori Felip V decidí prendre mesures contra: Senjust, que fou confinat al Mas Xammar (l'Ametlla del Vallès) i en morir li foren prohibits els funerals a Vic (1720); Dorda, que fou enviat al monestir cistercenc de Poblet, d'on havia estat abat quadriennal, (1716) i Bertran que fou exiliat de Tarragona en ser ocupada la ciutat i en caure Barcelona s'exilià a Mallorca i posteriorment a Gènova on morí (1719). Roma resistí les intervencions de Felip V i nomenà els bisbes a mesura que quedaven vacants per defunció; evidentment les quatre persones escollides havien de ser felipistes.

Des del 1715 fins a l'actual seu vacant de Lleida, 2007, Lleida ha tingut 52 bisbes, dels quals 14 (27%) han estat catalans i 38 (73%) no-catalans.¹²

12. Distribuïts de la manera següent: 1715-1851, onze no-catalans, 1851-1939, quatre catalans i tres no-catalans, 1932-1999, dos catalans i tres castellans.

La qüestió econòmica: el cadastre

El *Pedimento*, com he dit abans, reclamava que, en el camp impositiu, la monarquia tractés l'estament eclesiàstic sense cap privilegi i que fossin considerats, a tots els efectes, com a súbdits sotmesos al dret comú; per tant, la implantació del Cadastre Reial per la llei de Nova Planta afectava de ple els béns eclesiàstics, ja que la seva major part eren propietats immobiliàries i censos, que també hi eren inclosos. Malgrat tot també sorgiren problemes en el Cadastre Personal, sobretot per decidir si els colons d'aquestes finques eclesiàstiques hi eren o no inclosos. En referència a l'àmbit territorial, també afectava a la Ribagorça la temàtica que s'anà presentant en el transcurs de les llargues discussions que s'estengueren des de la seva proclamació fins a la signatura del concordat (1737). Faig servir principalment dues exposicions de l'episcopat català adreçades als papes Benet XIII (21 juliol 1729) i Climent XIII (14 d'agost de 1730) fins ara poc utilitzades.¹³

El Cadastre redactat a partir del Decret de Nova Planta es féu públic el dia 9 de desembre de 1715 i no incloïa els béns eclesiàstics; la data d'entrada en vigor en tota la seva amplitud va ser el primer de gener de l'any 1716. Fins aquell moment els intendants només l'aplicaven al béns immobles, però a partir d'aquesta data s'havia d'aplicar també als béns "*personales e industriales*". La xifra a recaptar era de 1.200.000 escuts de plata anual sobre els béns immobles i la indústria de les persones a tot el Principat. Malgrat aquesta exempció, els intendants s'adonaren que no podrien arribar a recaptar la quantitat i, a poc a poc, anaren incloent-t'hi els béns eclesiàstics. El tema tenia una derivació: si els colons d'aquestes terres s'havien d'incloure en l'exempció o si havien de pagar com els altres súbdits. La reacció de l'Església catalana es donà en el Concili Provincial de l'any 1717: va considerar que era contra la immunitat eclesiàstica i va enviar al rei una exposició,¹⁴ oferint com a contrapartida fer una concòrdia ratificada per Roma -era l'estil acostumat amb els Àustries-. El Consell de Castella aconsellava que figuressin en el Cadastre, però com a exempts de pagament i que el cas dels colons es transferís

13. Es troben a l'Arxiu Secret Vaticà - Nunciatura de Madrid, vol. 78, ff.243-442, *passim* i els memorials adreçats al rei, que es troben en aquest mateix lloc arxivístic.

14. Vegeu "Memorial al Rey nuestro señor, que Dios guarde, y representación jurídica, por el Estado eclesiástico de Cataluña sobre diferentes gravámenes que experimenta en sus exenciones y libertades", a *Obras del Excelentísimo y Reverendísimo señor doctor D. José Domingo Costa y Borrás*, Heredero de D. Pablo Riera, Barcelona, 1866, t.VI, pp.280-316.

al Tribunal de la Competència.¹⁵ El rei va ordenar que se seguís exigint el pagament dels uns i dels altres, sense ni respondre a la petició conciliar ni concordant amb el Papa la nova situació i el concili provincial reiterà altra vegada la seva postura (1727). L'ampli *Memorial* conciliar incloïa no tan sols el tema del Cadastre, sinó altres aspectes als quals s'havia anat ampliant la reclamació dels recaptadors de la Intendència de Catalunya. Les queixes giraven: a) sobre si els béns dels laics que passen a mans d'eclesiàstics han de pagar el cadastre; b) si els colons i parcers de l'Església han de pagar cadastre per la part colònica; c) sobre les jurisdiccions dels barons eclesiàstics; d) sobre les exempcions i immunitats de què havien de gaudir els laics destinats al servei i culte de les esglésies; e) sobre l'obligació d'allotjar soldats; f) sobre els drets de general i de bolla; i finalment g) sobre els drets de la sal, el tabac i el paper timbrat. Signava el *Memorial* Josep de Rius, canonge de Barcelona i síndic de l'estament eclesiàstic del Principat de Catalunya. Els fonaments jurídics del *Memorial* eren sobretot la immunitat eclesiàstica, considerada de "dret diví" davant del qual cap "*real soberana potestad*" pot legislar, les concessions fetes per part dels reis des del segle XV (1451) i el costum del Principat de portar aquestes qüestions al Tribunal de la Competència, amb el qual normalment no es dóna alçament de béns i que, en tot cas, si es dóna s'ha de resoldre de manera amistosa. Finalment, en tot el document és constant l'apel·lació al "costum" i a les anteriors concessions dels monarques.

Felip V respongué amb l'amenaça de fer-ho complir a la força i de procedir a l'ocupació forçosa dels béns eclesiàstics i en tornà a fer gestions a Madrid per mitjà del confessor reial, el jesuïta Daubenton, que va replicar a l'estament eclesiàstic amb l'amenaça d'exili dels bisbes. Aquests acudiren al Papa que comunicà a l'arquebisbe de Tarragona que calia resistir i, en tot cas, provocà l'expulsió del territori.¹⁶ Patiño va contestar dient que calia observar l'ordre reial, del 13 d'octubre de 1728, que incloïa a tots en el cadastre i que la qüestió no es podia portar al Tribunal de la Competència.¹⁷

15. Arxiu Secret Vaticà - Nunciatura Madrid, vol. 78, ff.350-351, Madrid, 9 de març de 1725, Consulta del Consell. Foren dues les respostes del Consell; la segona del 29 d'agost de 1726.

16. Arxiu Secret Vaticà - Nunciatura Madrid, vol. 78, ff.243-252 i f.255, arquebisbe de Tarragona i bisbes de la Tarraconense - Papa, Tarragona, 21 de juliol 1729; Papa - arquebisbe de Tarragona, Roma, 1 d'octubre de 1730.

17. Arxiu Secret Vaticà - Nunciatura Madrid, vol. 78, ff.277-278, José Patiño - arquebisbe de Tarragona, 28 de juliol de 1730.

En la Instrucció que s'adjuntava, el Papa enfortia també la postura dels bisbes referent als colons de les terres eclesiàstiques: si els amos estan exempts també ho estan els seus treballadors, més tenint en compte la seva pobresa que, en aquells moments, feia que ni tan sols els amos poguessin percebre les rendes. Davant les altres amenaces reials, el Papa insistia a fer-hi front i si els expulsaven que tinguessin preparat l'edicte d'interdicció canònica i que algú el clavés a la porta de la catedral just en el moment en què es procedís a l'expulsió; malgrat tot, el papa escriuria al rei, a la reina i al cardenal arquebisbe de Toledo i primat, i que l'arquebisbe escrivís als bisbes sufraganis per anar tots a l'una. De fet van ser segregats béns dels bisbats de Barcelona, Lleida, Tortosa i Urgell i es tenia por de l'expulsió de bisbes; per això l'arquebisbe s'adreçà novament al Papa, ara Benet XIII, preguntant-li si havien de seguir en la postura resistent recomanada pel papa anterior, Climent XII. Benet XIII envià un breu a Felip V demanant-li que no violés la llibertat de l'Església (8 d'octubre de 1729).

La resposta del rei tardà gairebé un any -15 de novembre de 1730- fent una defensa aferrissada dels drets de la Corona i acusant el clergat català de rebels, de superbs, de causar escàndol entre el poble, d'intervenció en fets de sang, malgrat que ell "després de la conquesta del principat" els havia mantingut els privilegis, però això els ha fet encara més batalladors i ell ha de defensar els drets de la Corona, tot i que vulgui estar atent a les peticions papals.¹⁸ Ara foren els prelats de Catalunya, encapçalats per l'arquebisbe metropolità de Tarragona, Pere de Copons, els que s'adreçaren al monarca. Els prelats partien d'una Concòrdia de 1418, que establia que al Principat, en controvèrsies d'aquest tipus, calia recórrer al Tribunal de Competències i que obertament en la nova distribució econòmica es presentava una qüestió d'immunitat eclesiàstica. També es recordava la concòrdia signada entre el rei Alfons IV amb l'estament eclesiàstic català (6 de gener de 1451). El *Memorial* redactat amb profusió de citacions de canonistes i lletrats, es referia només a tres punts: l'exempció del cadastre en els béns que els laics passin (venguin) als eclesiàstics, sobre l'exempció dels colons de les esglésies i dels eclesiàstics per raó de la part colònica, i la conclusió del *Memorial* era que la supressió de les dues primeres exempcions era un clar cas de "competèn-

18. Arxiu Secret Vaticà - Nunciatura Madrid, vol. 78, ff.322-327, Sevilla, 15 de novembre de 1730, rei - Papa.

cia de jurisdicció”, que calia resoldre al Tribunal o Junta de Competències, creat per Felip III (IV de Castella) i integrat per un conseller de cadascun dels Consells d’Estat (1625).¹⁹ Fruit de totes aquestes gestions, fou l’inici de negociacions amb Roma per aconseguir una sortida a un conflicte que es podia anar enverinant. Així s’arribà a la signatura del Concordat de 1737.

El concordat de 1737²⁰

La seva finalitat era acabar amb el litigi sobre el Cadastre i, de passada, regular altres qüestions que la duplicitat monàrquica encara havia accentuat. Com diu la introducció al Concordat, les negociacions havien començat a la darrera del pontificat de Climent XI (v. 1721) a partir d’unes notes preparades pel marquès de la Compuesta, José Rodrigo Villapando²¹ i possiblement inspirats en part en el *Pedimento* de Macanaz, en relació al qual en faré el resum. Les negociacions van ser llargues, donada la ruptura de relacions entre Roma i Madrid (1718-1720). La urgència d’algunes qüestions, com ara el cadastre i la participació de l’estament eclesiàstic en els impostos, deixà per a l’article 23 una de les qüestions més importants: el patronat reial sobre l’Església espanyola reconegut com a regalia de la Corona i no pas com una concessió papal. No afrontar aquest tema va fer que el valor d’aquest concordat quedés molt minvat i que, gairebé en signar-se, es comencessin les negociacions pel que se signaria l’onze de gener de 1753, la qual cosa queda molt lluny de la temàtica que tractem aquí i, per tant, no parlarem.

Referent al bloc de propostes per a redimensionar l’activitat de la Nunciatura, el Concordat hi dedica els articles 1, 16, 18, 19, 20. D’una banda, s’estableix que el nunci tingui les prerrogatives que tenia anteriorment al conflicte, però es decidia que els nuncis tinguessin cura en l’atorgament de beneficis sobretot en la taxació de les rendes,²² que no concedissin dimissòries,²³ que no deleguessin les actuacions judicials a persones que no ocupessin dignitat canonical o nomenament sinodal.

19. Vegeu FERRO Víctor, *El Dret Públic Català...*, pp.43-44.

20. Vegeu el text a GARCÍA-VILLOSLADA Ricardo (Dir.), *Historia de la Iglesia en España*, Biblioteca de Autores Cristianos, Madrid, 1979, vol.IV, t.2, pp.797-802.

21. Havia estat ambaixador a París mentre se celebrava el Congrés d’Utrecht (1713) i posteriorment va ser secretari de Gràcia i Justícia i en virtut d’aquest càrrec va preparar les negociacions amb Roma. Formava part del grup de regalistes a l’estil de Macanaz.

22. Els nuncis només podien concedir els beneficis amb rendes inferiors a 24 ducats.

23. Autorització que podien atorgar els bisbes residencials perquè un clergue fos ordenat “*in sacris*” per un altre bisbe, fora o dintre de l’àmbit territorial de l’atorgant.

Per a obtenir la progressiva restricció del dret d'asil, s'establia que n'estaven exclosos els que maquinessin contra el rei, i també els assassins de camins i saltejadors; també en quedaven exclosos aquells que haguessin estat agafats fora del recinte sagrat; però sobretot s'establia un criteri objectiu, és a dir, que només podien oferir aquest dret les esglésies que tinguessin reserva permanent de l'eucaristia, quedant-ne, doncs, excloses les ermites i les esglésies rurals.

El Concordat es preocupava també dels eclesiàstics, de manera que en l'article 5 es deia obertament que caldria evitar que creixés excessivament el seu nombre, tenint especial cura de no donar facilitats per ordenar-se a títol de patrimoni ni tampoc a l'aprovació de beneficis temporals. S'urgia la reforma dels religiosos confiant als metropolitans la seva visita canònica en un termini de tres anys (article 11).

Per regular les qüestions econòmiques es redactaren els articles 7 i 8 (sobre impostos i cadastre), els articles 14 i 15 (sobre les pensions), i els articles 21 i 22 (sobre espolis i aranzels curials). Em fixo especialment en els dos primers, dedicat el primer a la participació en els impostos, i el segon al cadastre. L'un i l'altre presenten com a raó la impossibilitat del poble de fer front a la necessitats de la monarquia i que, per tant, és de raó que els eclesiàstics aportin també la seva col·laboració; això s'agreuja si les entitats d'Església van accedint a noves propietats que en mans de laics pagaven impostos i en mans eclesiàstiques -mans mortes- no en pagaran. En primer lloc es tractava de dos impostos, un de dinou milions i mig, sobre les quatre espècies (carn, vinagre, oli i vi), al qual s'havien afegit quatre milions i mig més, per a poder posar en peu de guerra 8.000 soldats. La proposta papal era que havia de concretar-se per a quants anys era la imposició i quins deutes tenia encara amb la monarquia l'estament clerical; per tant, el Papa es negava a assenyalar cap quantitat definitiva, però atesa la urgència que el rei presentava al Papa, aquest concedia que únicament per cinc anys el clergat col·laborés en la recaptació dels dos impostos, però sempre que l'impost dels 8.000 soldats es pagués distribuït en sis anys i que la quantitat no superés els 150.000 ducats anuals de moneda espanyola. Pel que fa referència al cadastre, la petició reial era que tots els béns que els eclesiàstics havien adquirit des del principi del seu regnat o que d'ara en endavant passessin a les seves mans sota qualsevol títol estaran subjectes als mateixos impostos

que paguen els laics; la contraproposta papal era que el termini a partir del qual es pagués fos la firma d'aquest concordat, però que es mantinguessin les dispenses que els reis anteriors havien atorgat i els encarregats de dirimir aquestes controvèrsies no fossin els tribunals laics, sinó els bisbes.

El tema del Cadastre quedava finiquitat, tot i que no va començar a aplicar-se fins, l'any 1740 i només per als béns que no tinguessin altres càrregues, ja que l'estament eclesiàstic continuava fent altres aportacions pactades amb la monarquia.

La Inquisició²⁴

Una altra de les institucions eclesiàstiques que es veié afectada pel canvi dinàstic fou la Inquisició. Lleida va estar subjecte de bon començament a un tribunal instal·lat a Montsó (1486) que tenia autoritat sobre els bisbats de Lleida i Osca, però en protestar les Corts perquè els catalans eren jutjats per un tribunal ubicat fora del Principat es decidí finalment que depengués del tribunal de Saragossa.

Com a punt de referència vàlid per a ambdós tribunals començo pel de Barcelona. En capitular el virrei Francisco de Velasco davant les forces aliades (9 d'octubre de 1705), els inquisidors (Pedro de Soto, Francesc Taverner, Antonio Rivero) decidiren abandonar Barcelona. Inicialment pensaren situar-se a Girona, però en declarar-se aquesta ciutat partidària del rei-arxiduc, hagueren de buscar una alternativa i l'any següent la proposta que es feia a l'Inquisidor General, Vidal Marín, era la de Barbastre, que fou desestimada perquè hagués estat contra els furs catalans situar-se fora del territori del Principat; Tortosa fou a partir de 1715 la seu del tribunal de Barcelona fins a la caiguda de la ciutat (11 de setembre de 1714), quan pogué retornar a la capital del Principat.

L'etapa que s'obre a partir d'aquest moment -de 1705 a 1714, poca cosa podien fer els tribunals inquisitorials-, és de poca activitat per part d'aquest tribunal. Penso que se'n poden assenyalar com a causes: les idees de la prell·lustració que, tot i amb dificultats, començaven a fer-se presents

24. Vegeu BLÁZQUEZ MIGUEL Juan, *La Inquisición en Cataluña. El Tribunal del Santo Oficio de Barcelona 1487-1820*, Ed. Arcano, Toledo, 1990; BADA ELIAS Joan, *La Inquisició a Catalunya (segles XIII-XIX)*, Ed. Barcanova, Barcelona, 1992; MONTER William, *La otra Inquisición...*

a la Península; en segon lloc, els homes que envoltaven Felip V i el propi monarca havien viscut en el clima de França el gal·licanisme, sobretot en la seva vessant episcopalista, i preferien que fossin els bisbes els que tinguessin autoritat sobre els delictes de fe; en tercer lloc, a l'absolutisme regalista de cap manera podia agradar-li tenir una institució amb dret propi en el camp judicial, totalment al marge de la justícia reial.

Un cop d'ull a les estadístiques ens ajudarà a comprendre-ho: d'un total de 5.907 causes incoades entre el 1478 i el 1820, data de la supressió pràctica de la Inquisició, només 639 (10,8%) són posteriors a 1714; d'aquestes causes iniciades, el 86,74 % quedaren sense sentència final, pràctica que solia amagar el sobreseïment de la causa; l'acusació més freqüent era la de "proposicions" (26,29%). Els condemnats a penes de mort en aquests cent anys foren dos.

L'actuació del tribunal de Saragossa a l'àrea de Barbastre quedà molt marcada per la vigilància sobre la venda de cavalls - "*los pasadores de caballos*"-, delictes que fou assimilats a un delictes de fe. En un segon moment, la preocupació va ser que els moriscos havien trobat un camí de fàcil sortida -el coll de Somport- emparats per la gent del Bearn i guiats pels passadors.

CONCLUSIÓ

Potser heu trobat a faltar citacions explícites sobre la Ribagorça i teniu raó; però el que he volgut fer, conscientment, ha sigut explicitar un dels punts importants de referència per a investigar les conseqüències de la relació entre els dos poders: l'eclesiàstic i el civil.

Progressivament, a mesura que avançava el segle XVIII, l'Estat anava substituïnt la monarquia com a força unificadora d'espais polítics i anaven desapareixent les singularitats d'antics territoris. Les tres qüestions que he presentat -provisió de seus episcopals i jurisdicció territorial dels bisbes, regulació de la relació econòmica entre l'Estat i l'Església, i Tribunal de la Inquisició- afectaven totes i cadascuna de les parts d'Espanya, de vegades de forma diversa segons quins n'eren els precedents. A major unificació, menor diversitat. Cal no oblidar-ho per no caure en la temptació de presentar temes i qüestions com si fossin singulars, quan són del comú.

La Inquisició va desaparèixer de forma definitiva l'any 1834. La provisió de bisbes amb forta intervenció estatal, excepte els períodes de la Primera i Segona Repúbliques, no va desaparèixer fins a l'any 1976, després de la mort

del general Franco, que va negar-se a renunciar-hi fins i tot davant la petició explícita del Papa Pau VI, l'any 1968.

La relació econòmica és encara un element de controvèrsia des dels Acords concordataris de l'any 1979 i els subsegüents ajustaments per la creueta a la declaració de renda. La història continua fent-se pas a pas, un any darrera l'altre i la llibertat, de les persones i dels pobles, continua essent-ne la força motriu.